

մասին շատ բան չենք գիտեր. բայց իր նա- մակներէն կ'երեւի, որ իր առաջին սէրը յու- ոսխարութիւն մ'է եղած, ու ինքը երկար ա- անն չէ վայելած ընտանեկան յարկի բարեք- ները: Հայուհին միայն կրցաւ գոհացնել հը- շակաւոր ծովանկարչին սիրտը:

Այլազգովսկիի մահը սեռ սուգ պատճա- րեց բոլոր այն երկիրներու մէջ՝ ուր նա այն- քան փառք էր ընդունած իր գեղեցիկ նկարա- ճանդէաներով: Սուգի մէջ էր մանաւանդ թէոզոսիա որուն զաւակն էր, որուն փայլն ու փառքն էր նա ու բարեբարը: Ահա քաղա- քին ներքին կեանքին մէկ անկատար շարժա- պատկերը Այլազգովսկիի մահուն լուրին:

«Ամբողջ քաղաքի բնակիչները, առանց խորութեան ազգութեան եւ կրօնի, լալիս էին ու հեկեկում, իրանց որը գլուխը վայ տալիս: Հէնց որ մահվան գոյժը տարածվեց, սկսեցին դողանջել քաղաքի բոլոր եկեղեցիների զան- գերը, Հայոց, Յունաց, Ռուսաց: Ամբողջ քա- ղաքը վարանման ու շարժման մէջ էր. օրա- կան մի քանի անգամ հողեհանգիստ էր կա- տարվում: Ստացվում էին բազմաթիւ պսակ- ներ զանազան ընկերութիւններից, հիմնադ- կութիւններից, եւ յայտնի անձնաւորութիւն- ներից, տեղական բոլոր ուսումնարաններից՝ հայ, կարայիմ, հրէայ համայնքներից, Յալ- տայի հայ համայնքից եւ Այլազգովսկուն պատ- կանող Շէյխ — Մամայ եւ Սուբաշի գիւղում ապաստան գտնող թիւրքահայ գաղթականնե- րից»: Թողման նախընթաց օրը՝ հոպրէն Կալիսկոպոս Ստեփանէն՝ ամպլոնէն սրտա- ուռչ քարոզ է տուած ուսուերէն, վեր հանելով հանդուցեալ Այլազգովսկիի տաղանդն ու բա- րերարութիւնները: Դագաղին սուջեւ խօսած է նաեւ տեղական գիմնազիոնի վարիչ՝ Գրօ- լիս, շեշտելով որ աշխատանքը մարդը մեծ կ'ընէ, եւ հանդուցեալ Այլազգովսկին փոքրիկ ընտանիքի մ'անդամ՝ մեծ եղաւ շնորհիւ իր աշխատանքին եւ տաղանդին:

Այլազգովսկիի թաղումը կը պատրաս- տուէր. քաղաքին մէջ սեւը կը զարդարէր պա- լատէն մինչեւ Ս. Սարգսի Եկեղեցին, ուր պիտի փոխադրուէր հանդուցեալին մարմինը:

Ահա նոյն թղթակցին շահեկան նկարա- գրութիւնը. մեծահոգի նկարչի թաղման հանդէսին:

«Առաւօտեան ժամի ծից արդէն ամբողջ քաղաքի բնակիչները խմբված էին Իտալիան»

սկայա կոչված փողոցում: Հանդուցեալի բնակարանից մինչեւ Հայոց Ս. Սարգսի եկե- ղեցին փողոցը ամբողջ երկարութեամբ եւս քօղով էր ծածկուած: Հողեհանգիստի վերջը, որ կատարեց Խորէն Կալիսկոպոս Ստեփանէն, սկսվեց յուղարկաւորութիւնը: Երգում էր թէոզոսիայի քառածայն խումբը: ...Մի քանի տեղ հողեհանգիստ կատարելուց յետոյ առաջ գնացին դէպի Ս. Սարգսի եկեղեցին, որտեղ պատրաստված էր եւ հանդուցեալի դամբա- րանը: Պատարագին էր Խորէն Կալիսկոպոսը: Պատարագի վերջը հոծ բազմութիւնը շրջա- պատեց դամբարանը՝ հրատեչտի վերջին ող- ջոյնը տալու իրանց հայրիկին: Դամբարանի առաջ խօսեց քաղաքագլուխ Դուրանդէ եւ վերջացրեց ստելով. «Մնաս բարեւ փառք եւ պարծանք մեր քաղաքի, հայր ժողովրդի եւ մեր ազնիւ քաղաքացի: Գո անունն ու յիշա- տակը մեր մէջ յաւիտեան անմոռաց կը մնայ, մնաս բարեւ...»: Խուլ հառաչներ էին լսվում ժողովրդի միջից, որ եւ քամին հասցնում էր ծովը, ալիքներին լուր տալու, իրանց անմահ երգչի մահվան մասին...»:

Այսպէս, հողը ծածկեց հայ հանձարը՝ որուն գեղարուեստական ու ընկերային ար- գիւնքները՝ մնացող սերունդներու պիտի մնան անմոռաց, ու մենք գիտենք, որ հան- ձարներ իրենց մահէն վերջ է որ աւելի կը պաշտուին, ու կ'ապրին...:

Թողէք, որ նա — գեղարուեստի աշխար- հին իրը վաստակաւոր ճանապարհորդ — իր պաշտած աղբին եկեղեցիին մէջ հանգչէ, ճակտին վրայ իր վերջին յղացումներուն կա- պոյտ ուրուազծերը, որոնց վրայ սեւ հողն իսկ պիտի չուզէր ծանրանալ...»:

Հոս կը հանգչի այն՝ որ հանգչիլ չգիտ- ցաւ, ծովանկարիչ մեծահամբաւ Այլա- զովսկի, որ կը մնայ հանձարը ոչ միայն ժթ. դարու, այլ նաեւ յետագայ ժամանակներու յիշատակով անմոռաց, արուեստին արգիւնք- ներովն անմահ: Հոս կու տանք Այլազգովսկիի կենդանագիրը, իբր ամփոփոյթ՝ իր հանձա- րին, իր արգիւնքներուն ու ճաշակին, զոր զրած էր Գ. Բաշինջաղեան:

«Խելք, դարգացում, նուրբ ճաշակ, սուր յիշողութիւն, վառ երեւակայութիւն, բա- նաստեղծական շնորհ, զգացմունք եւ ծայրա- հեղ աշխատասիրութիւն՝ արտայայտելու

³ Մշակ, 1900, թ. 82, անդ: Թողման մասին կարողագրութիւնները տե՛ս թ. 79, եւ Հայելի 1900, թ. 164, մայիս:

² Մշակ, 1900, թ. 82, անդ:

հանձարով պսակված, հաղուագիւտ երեւոյթ մըն է: Եւ թէ այդ յատկութիւնների վրա աւելացնենք տոկուն, երկաթէ բնաւորութիւն եւ Քիլիքական նախանձելի առողջութիւն, այն ժամանակ մենք կը ստանանք Այլա- զովսկու կենդանագիրը⁴:

Այլազգովսկիի կտակը: Մեծահոգի Այլազգովսկի՝ որ աղքատ ծնաւ ու հարուստ հողին յանձնուեցաւ, իր մահուրնէ վերջ ալ բարեգործութիւն ընելու ազնիւ միտքն ունեցաւ:

Կտակին մէկ մասը կը կազմէ այն նկա- րասրահը, զոր ինքը հիմնեց, եւ ուր այնքան թանկագին գործեր ի'ր լիակ վրձինէն՝ թէո- ղոսիա այցելողի հիացումի առարկայ կ'ըլլան մինչեւ այսօր:

Ահա իր կտակը.

«Իր կտակին համաձայն, հանդուցեալ մեծ ծովանկարիչը (Յ. Այլազգովսկի) Թէոդոսիա Բաղաբիկ կը թողու իր նկարչական կալէրեան՝ որուն մէջ իր նկարներէն բաւական ստուար սրուն մէջ իր նկարներէն բաւական ստուար մաս մը ցուցադրուած է: Այլազգովսկի՝ չէն- քին հեռ միւսեայն առեն քաղքին կը թողու Կալէրիային մէջ գտնուող բոլոր նկարներն ու արձանները, ինչպէս նաեւ կարասիները, պայ- մանաւ որ քաղաքը բնաւ իրաւունք չունենայ գանձնք ծախելու, եւ Կալէրիային մուտքէն դուրսնալիք հասոյթը յատկացնէ տեղական բա- րեգործական ընկերութեան: Փառաք յայտ- նած է նաեւ որ Կալէրիայի վարչութիւնը յանձնուի իր արժանաւոր թոռներէն կամ թոռնորդներէն մէկուն⁵: «Մշակին» մէջ կտակի լրացուցիչ մաս մը հանդիպեցաւ մեզի, որ հետեւեալն է.

«Հանդուցեալ Այլազգովսկի մօտ 40 հա- զար ուրբիլանոց այգի է կտակել տեղիս հայ եկեղեցիներին»⁶:

(Շարունակելի:)

⁴ Մշակ, 1900, թ. 97:
⁵ Հայելի, 1900, թ. 164, մայիս:
⁶ Մշակ, 1900, թ. 82:

A. MINGANA: The work of Dionysius Barsalibi against the Armenians. Woodbrooke Studies, Christian documents in syriac, arabic and garshūni, edit d and translated with a critical apparatus. Vol. IV. Cambri dge, W. Heffers and Sons Limited, 1931, էջ 111. Գրճճ՝ 5 sh.

Դիոնիսիոս Բարսալիբիի գործքերուն մէջ Ասսեսմանի կը յիշատակէր նոյն հեղինա- կէն գրութիւն մը՝ «Հայոց եւ անոնց սովոր- ութիւններու դէմ»¹, ուսկից հատուկապէս յատարարութիւններ կ'ընէր: Այս գործքը այժմ առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ բնագրով եւ թարգմանութեամբ ծանօթ արեւելագէտ Ս. Մինդանայի ձեռքով Bulletin of the John Rylands Թերթին մէջ, որ յետոյ Woodbrooke Studies շարքին Գ. հատորը կազմեց:

Հատորիս սկիզբը գրուած ներածական ծանօթութիւնները (էջ 1—7) կը պարզեն ծանօթութիւնները (էջ 7—70), անգլիերէն թարգմանութիւնը (էջ 71—111): Հրատարա- կութեան հիմ ծառայած է Մինդանայի անձ- նական ժողովածոյին թիւ 347 ձեռագիրը:

Բարսալիբի թէպէտ իւր ուրիշ գրութիւն- ներու մէջ եւս Հայոց սովորութիւններու դէմ կը մաքառի², սակայն յատկապէս Հայոց դէմ կը մաքառի³, սակայն յատկապէս Հայոց դէմ հակաճառութիւն մըն է այս գործքը, նման Բար-Շուշանի նամակին: Հակաճառութիւնս ուղղուած է նաեւ Երեւութականներու դէմ, որոնք իբր Հայաստանի մէջ տարածուած ա- զանդաւորներ կը նկատուին. եւ այս պատ- ճառով թերեւս զրչագիրը գրքին խորագիրը կը նշանակէ՝ «Երեւութականներու հերետի- կոսութեան դէմ, որմէ ծագեցաւ Հայոց հա- կոսութեան դէմ» (էջ 7): Ընդդիմադրութիւնս ներուն դէմ» (էջ 7): Ընդդիմադրութիւնս բաժնուած է ինը գլուխներու. առաջին երկու գլուխներու մէջ Բարսալիբի կը պատմէ քրիս- տոնէութեան մուտքը՝ Հայաստան, եւ յետոյ թէ ինչպէս ազանդաւորներ, մանաւանդ երեւութականներ իրենց վարդապետութիւնը հոն ներմուծել ջանացին: Կը յաջորդեն Հայոց սովորութիւնները կամ մոլորութիւնները, զորոնք գրչագիրը 33 թուով կը նշանակէ, մինչդեռ կ'երեւայ թէ 35 են: Յառաջ կը բե- րենք անոնց ցանկը:

¹ Bibliotheca Orientalis, t. II, p. 211.
² Եր. Տէր-Մինասեանց, Հայոց եկեղեցու յարա- րեթութիւնները Ասորուց եկեղեցիների հետ: Էջմիածին 1908, էջ 264—270:

Հայերը՝ 1. Չորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրերը՝ առաւօտէ առաւօտ պահք կը պահեն: 2. Անխմոր հաց կը դործածեն Պատարազի մէջ: 3. Գինիին մէջ ջուր չեն խառներ: 4. Չատկին դառնուկ կը գոհեն: 5. Աղը այնպիսի աղօթքներով եւ երգերով կ'օրհնեն, որ կարծես աղով իրենց զոհերը նուիրագործուէին: 6. Կը հաւատան թէ երբ եկեղեցին կատու կամ շուն մտնէ, եկեղեցին կը պղծուի: 7. Նոյնպէս եթէ կերակուրին մէջ մուկ իջնայ, կերակուրը կը պղծուի: 8. Կը պնդեն թէ պղծուած կուէ ամանները պէտք է ջարդել, իսկ մետաղէ ամանները միայն հուրով կը մաքրուին: 9. Կրկին կը մկրտեն իրենց միացող քրիստոնէաները: 10. Սուրբ Իւղին մէջ շուշմայ կը դնեն: 11. Եկեղեցւոյ մէջ քնանալ չեն թողուր: 12. Թոյլ չեն տար, որ աշխարհականները աւետարանները կարդան: 13. Կը համարին թէ անոնց թոյլ տրուած չէ Տէրու նական Աղօթքն ըսել: 14. Չղջացած մեղաւորներու երկարատեւ կը դրանան Ս. Հաղորդութիւն տալ: 15. Խաչն ու եկեղեցւոյ զանգակները կը մկրտեն: 16. (Կանոնական) Խոստովանանքը լաւ չեն դործածեր: 17. Պատարագ մատուցանելէն յառաջ ձեռք չեն լուար: 18. Մնունդի եւ Յայտնութեան տօները միաժամանակ կը կատարեն: 19. Կնդրուկ կը ծխեն եկեղեցւոյ մէջ: 20. Մէկ մատով չեն խաչակնքեր: 21. Մեծ Պահքին ձէթ եւ աղացուած շուշմայ կը դործածեն: 22. Ընծայարբութեան ժամանակ եկեղեցւոյ դռները չեն բանար: 23. Սուրբ Իւղը մարդկան եւ անասուններու վէրքերը բուժելու կը դործածեն: 24. Մկրտութիւնը՝ ուտելէն ետք կը կատարեն: 25. Անոնց եպիսկոպոսներն ու կրօնաւորները միս կ'ուտեն: 26. Անոնց քահանաները Հրեաներու հետ կը հաւատան թէ խոզը անսուրբ անասուն է եւ չեն ուտեր: 27. Ամուսնութեան մէջ հոգեւոր խնամութեան արգելքը չունին: 28. Սրբագործուած նշխարքը սկիւհէն ձեռքով կը հանեն: 29. Կիրակի եւ Պենտեկոստէի օրերը ծնրադրութիւն կ'ընեն: 30. Բոլոր տօները, բաց ի Յայտնութենէն, եւ սուրբերու յիշատակները կիրակի օրուան կը փոխադրեն: 31. Անոնց քահանաները եպիսկոպոսներուն օրհնութիւն կու տան, եւ եպիսկոպոսները՝ կաթողիկոսին: 32. Կը հաւատան թէ խմորը Սեմի կամ Ադամի իսկ աղտոտութենէն ծագած է: 33. Կիրիկիայի մէջ անոնց ձեռնադրութիւնը անվաւեր է, վասն զի սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչի մեռեալ ձեռ-

քէն կ'ընդունին զայն: 34. Ձեռնադրութեան ժամանակ սիմոնականութիւն կ'ընեն: 35. Եկեղեցական բարձրաստիճաններու ձեռնադրութեան մէջ ժառանգականութեան կը լինի մեն:

Ասոնց կից կան երեք յաւելուածներ իրրեւ պատասխան՝ Հայոց բերանը դրուած երեք առարկութիւններու. 1. Խմորը՝ մարտուած կերակուր է, մեռեալ եւ ապականացու, մինչ բաղարջը՝ անապական է: 2. Որովհետեւ դուք (Սուրբները) Խորհրդական Հացին մէջ թթիւմոր կը դնէք, անոր համար կը մզլորտի: 3. Ո՞րը յառաջ է՝ գիշերը թէ ցերեկը, իրրեւմէնը թէ առտուն:

Այս 35 կէտերուն մեծագոյն մասը առնուած է ժամանակին հայ ժողովրդական հաւատալիքներէն եւ սովորութիւններէն³, բայց կան կէտեր, որոնք զրոյարտութիւն կը թուին ըլլալ եւ կամ արդիւնք են սխալ հասկացողութեան զ. օ. խմորի ծագման խնդրին թելադրիչն է անապական զոհող Գ. կաթողիկոսին գրած թուղթը Բար-Շուշանի իբր պատասխան, զոր Բարսաւիբի տեսած է եւ անոր հերքումն ալ գրած. Գէորգ կը գրէ. «Բնական անունը հաց բնութեամբ՝ բաղարջին հացը է. որպէս զանգործ ցորեան իսկ հաց անուանեն, եւ ոչ եղելութիւն խմորոյն, զի խմոր եղելութիւն է եւ սյլայլութիւն եւ ապականութիւն բնութեան, զի ոչ ի բնութենէ եւ ոչ ի զօրութենէ խմոր, այլ ի վատախառնութեանց, որք են ապականութիւն բնութեանց եւ զօրութեանց, որ յոյժ հեռի են ի մարմնոյն Գրիստոսի»⁴:

Բարսաւիբի աններելի մակդիրներվը դործածէ Հայոց համար այս գրութեան մէջ, որ կը ցուցնէ թէ ո՛րչափ դանդաղ էին հոգիները այդ եկեղեցական կոիւնտերու ժամանակ, թէ եւ Գէորգ կաթողիկոսն ալ Բար-Շուշանի վայելուչ նամակին տարբեր շեշտով կը պատասխանէ, որ աւելի զրգոխ է: Բարսաւիբի գրչին տակ ստէպ կու գան «աղէտ», «անկարգ» եւ նման յորջորջումներ, ուրիշ տեղ կը գրէ. «Ձեր վրուխը Տրդատ վայրի խոզ էր, դուք ալ իրեն նման վայրի խոզեր էք, որոնք

³ Հմմտ. Յովհաննէս Ժ. Բար-Շուշանի Հայոց կաթողիկոսին գրած թուղթը. թրգմ. Հ. Ա. Վարդանան: Վիեննա 1923: Բաղարջի մասին՝ էջ 86: Գինիին մէջ ջուր խառնել՝ էջ 51. Խաչի եւ զանգակի մկրտութիւն՝ էջ 54. Խոստովանանք՝ էջ 58. պահքի մասին՝ էջ 59. Մնունդի տօնը՝ էջ 62 եւն:

⁴ Գրքը թղթոց, Տփղիս 1901, էջ 341:

անդուծ եւ մոլի են, եւ ընտանի խոզերու պէս աղտոտ» եւն:

Հատորիս բովանդակութիւնը կը ցուցնէ թէ ո՛րչափ կարեւոր է Բարսաւիբի այս դործը՝ հայ եւ ասորի եկեղեցիներու յարաբերութեան ուսումնասիրութեան, նոյնպէս նաեւ հայ եկեղեցւոյ ծէսի, իրաւագիտութեան եւ հայ ազգագրութեան պատմութեան համար: Բայց նուազ կարեւոր պիտի չըլլայ նոյն մար: Բայց նուազ կարեւոր Գէորգ Գ. ի թուղթին, որ հրատարակչին համաձայն միեւնոյն ձեռագրին մէջ կը գտնուի եւ զոր տրամադրիչ է լոյս ընծայել: Մենք շնորհապարտ ենք Ա. Մինգանայի իւր այս գեղեցիկ հրատարակութեան համար:

* Գ. Լ.

Пр о ф. В. В. Бунак: Crania Armenica. Приложение и «Русскому Антропологическому Журналу». Том XVI, вып. 1—2. Уфа 1927: էջ 264: Բազմաթիւ տախտակներով եւ աշխարհացոյց քարտով: Գիճճ՝ 3:50 ո.:

Հայկական գանդի մասին բաւական մեծ թուով երկասիրութիւններ ըլլաւ տեսած են Է. Շանգրի, Յ. Լուշանի, Ռուշիէրի եւ նմաններու գրչէն, Պրոֆ. Բունակ եւս գեղեցիկ ուսումնասիրութիւն մը կը նուիրէ նոյն նիւթին:

«Հայկական գանդի» հիմնական աշխատութիւն մըն է՝ հեղինակին ինքնուրոյն գանդաշարական մեթոդին վրայ կառուցուած. մարդաբանութեան մէջ մեթոդի կատարեալ համեմատելիութիւն դեռ չի տիրեր, առ հասարակ ցուցիչներու (index) հիման վրայ կը ջարդուրդուրեւ ու խմբաւորել գանդան ժոնան գատարելու գանդերը: Հեղինակը իւր երդովուրդներու գանդերը: Հեղինակը իւր երկու նախորդ գրութիւններու մէջ ջանացած է ցուցնել, որ միայն ցուցիչները՝ անբաւական բացարձակ ինքնուրոյնութիւն մը հաստատելու, ուստի անդրապոյն չափեր եւս իբր թուով, ուստի անդրապոյն սահմանին մէջ քննորոշիչ՝ համեմատութեան սահմանին մէջ պէտք է առնել:

Գրքին սկիզբը կը պարզէ իւր մեթոդը վերակազմելով իւր նախորդ գրութիւններէն (էջ 11—46). յետոյ երկու գլուխներու մէջ կու տայ իւր չափերուն արդիւնքները (էջ 47—165), վերջին գլուխին մէջ կը համարէ ու կը համեմատէ գանդի լեզուարանութիւնն եւ միւս օգնական գիտութիւնները նկատի առնելով (էջ 166—220). ուսերէն մասը կը փակուի եզրակացութեամբ (էջ 221—226),

որուն կցուած են մատենագրութիւնը (էջ 227—228) եւ գերմաներէն համառոտ բովանդակութիւնը (էջ 228—231): Գրքին վերջը գրուած են հայ եւ համեմատութեան ծառայող միւս գանդերու չափերուն տախտակները եւ լուսանկարներ:

Հեղինակին ծրագիրն է ցուցնել աղերսը հայկական կոչուած տիպին, զոր ինքը նաեւ pantoagrico կ'անուանէ, իրրեւ Պոնտական լեռներէն մինչեւ Չաղրոս տարածուած, դիլեաներէն մինչեւ Չաղրոս տարածուած, դիլեաներէն (ներկայացուցիչ՝ Խրուաթները), սլաւոն (ներկայացուցիչ՝ Արեւմտեան Հելվետիայի բնիկները) եւ միջին ասիական (ներկայացուցիչ՝ Տելեկէտները) տիպերու հետ: Հայկական տիպին իբր ատարած առած է վան-Բադէլ շրջանէն Հայերու գանդեր, իբր տիպար Հայեր, զոր իւր անձնական ժողովածոյին մէջ ամփոփած է թուով 106 հատ: Հայկական գլխուն իբր յատկանշական կը գտնէ հետեւեալները. գանդեր՝ կարծ, միջակ լայն եւ լայն. միջակ բարձր, երբեմն նաեւ բարձր. ձախարհ համեմատաբար շեղ եւ քիչ մը կոնացած, գազաթի ու ծործորը՝ տափակ, աչքի խոռոչները՝ միջակ կոնքաւոր, կամ բարձրակոնք, քթի ցուցիչ՝ կոտմնիկ, գանդի ցուցիչ՝ կարճազուլի, բարձրազուլի:

Համեմատութեան տախտակներէն կը տեսնուի թէ տիպերու մէջ բազմապիսութիւն կայ. յաճախապէս է հայ գանդին վրայ անչափակցութիւն ըզըզի ընդունարանին առջաւոր եւ վերջաւոր մասին միջեւ, որոնց առաջինն՝ երկայնագուլի տիպով կառուցուած է, մինչ վերջինը՝ կարճազուլիներու ձեռով է: Հայկականին մէջ կը գանդանուին չորս տարրական տիպեր միայն իւր ժողովածոյն, որուն վրայ պէտք է յաւելու նաեւ Ռուշիէրի երկայնագուլի տարրն ալ, զոր հեղինակը իւր ժողովածոյին մէջ ներկայացուած չի գտներ: Կարելի է, կընէ, հաստատել թէ հայկական, գինարեան եւ ալպեան տիպերը նախապէս մէկ տարրական տիպէն ծագած ըլլան աննշանակ տարբերութիւններով. միւս կողմէ եւրասիական կարճազուլիներու նմանութիւնը յարաբերական է. գանդի գծերու ուղղութիւնն եւ անոնց գազաթի, ինչպէս նաեւ երեսի վրայ միացումը շատ տարբեր է անոնց քով. կարելի է թէ շատ հին ժամանակ միայն ազգակցութիւն ունեցած ըլլան, երբ դեռ նախատիպը ո՛չ մոնղոլանման, ո՛չ ալ եւրոպական էր:

Տարրական տիպերու յարաբերութիւն-

(Խմբագրողը թիւան ուղարկուած ։)

ները քննելով կը տեսնէ, որ անոնց առանձնայատկութիւնները ներքին յառաջատուութեան մ'արդիւնք չեն կրնար ըլլալ, այլ խառնուրդով մը մեկնելի են, ուր երկու տարբերակներ՝ միջակ — կարծազուրիս եւ երկայնազուրիս միանալով՝ կարծազուրիս տիպ մը ելած է ։ Այսպէս ուրեմն Առաջաւոր Ատիայի եւ Եւրոպայի մէջ երկու հոսանքներ իրարու հանդիպած ու ձուլուած են ։ Հին դանդերն ու քանդակները այս երկու տարբեր տիպերու գոյութեան կը վկայեն ։ Հայկական տիպը շատ հին է Ն. Բ. 4000ին արդէն Սուսերացիներու քով կը ներկայանայ ։

Այս համառոտագիծը կը ցուցնէ թէ Բունակի «Հայկական դանդը» կարեւոր գրութիւն մըն է հայ ազգին ծագման պատմութեան համար, որ դեռ մութ է, եւ մենք վստահ ենք, որ այս երկով՝ լուծման քայլով մըն ալ կը մօտենանք ։

* Պ. Է.

Վ.Ա.Է.Վ.Ա.Է.Ա.Ա.Ա. Արեւ-Անձրեւ Բերքուածներ. 1930—1932: Պէյրութ, 1933, 80, էջ 95: Գինն՝ 15 Փր. ։

Արեւ-Անձրեւը 92 էջերու մէջ գողարիկ հաւաքածոյ մըն է Վահէ-Վահեանի ։

Վերտառութիւնը ո՛չ այնքան բնութեան՝ որքան մարդաշխարհի, աւելի ճիշտ իր մեհեանին շողերն ու ամպոտ ստուերացումները կը ծրարէ ։

Ամբողջին մէջ կը զգացուի դատարկութիւնը անձնաւորին, ու փրկուածը բոլոր երիտասարդական երազներու եւ իղձերու ։ Հոս ամէն էջ հոյլ մը թրթիռ է տաւիղէ մը, որ ալ յոգնած է հովերուն տակ թրթուալէ ։ Լքուած է սիրտը, եւ միտքը վարանքով... ։

«Հա՛յր, մոխրացած պարտէզէս կը հաւաքեմ այս իրիկուն, Ինչ որ կայ հոն դեռ անեղծ, ծաղկաքաղի մը հանդոյն» ։

Հեղինակը գիտցած է երգել իր ներքնաշխարհին պաշտումները, անցեալին խոհերն ու ներկային կսկիծներն այնքան պարզ ու գեղեցիկ՝ որ կը յիշեցնեն մեզ տաղանդաւոր Գ. Վարուժանը ։ Բացի այս, Վահէ-Վահեան իր պատկերներուն եւ գաղափարներուն համաշափօրէն տուած է բանասիրութեան ձեւերը, անկաշկանդ ու ինքնարուխ եղանակով մը ինչ որ կը յիշեցնէ մեզ Յ. Թումանյանի քերթուածները ։

Սակայն Վահէ-Վահեանի քերթուած-

ներն որքան ալ պարզ են իրենց արտայայտութեան ձեւին մէջ, ինչպիսի են «Մանկութիւն», «Տնակն ամայի» եւն անոնց խորքէ կան լայնամիտ գաղափարներ, խորհրդապաշտութեան զգեստաւորումներով ։

Ու եթէ այս բոլորի մէջ նա մեզ ցոյց տար՝ մեր հայրենի երգիքներէն ներս սղոսկող շողն ու շաղը, կամ ստուերները որ կ'երկարին անոնց սեմէն ներս մինչեւ բնակներուն սիրտը՝ այն ատեն պիտի ներկայացընէր Վահէ-Վահեան Հայ Արեւն ու Անձրեւը, ինչպէս որ է ներկայ օրերուն, ազգային խորքով եւ արժէքով ։

Կը սպասենք նորանոր դործերու, ուր երգուած ըլլան, անհատական թրթիռներու հոսանքին տակ՝ վճիռ՝ առուակի պէս, ու խոր ինչպէս ծով, հայ ժպիտն ու հայ վիշտը իր բոլոր հոգեբանական-նկարագրական արտայայտութիւնով ։

Հ. Ա. Խ.

Վկայարանութիւն Յովհաննու Պարտիզակցոյ եւ Պատմութիւն հիմնարկութեան Պարտիզակի եւ շինութեան եկեղեցոյ եւ վարժարանի ։ Արարեալ ի Տ. Կարապետ Բախանայէ Տ. Գրիգորեան ։ Երուսաղէմ, 1933, 80, էջ 67 + 104 ։

«Հայոց Նոր Վկայից» շարքը թուով մը կ'աճի ։ 1838, Մայիս 1ին ի Պարտիզակ նահատակուած է քրիստոնէական հաւատքի համար Յովհաննէս Փիրէնեան, քսան տարեկան հասակին ։

Վկայարանութեան հեղինակն է Տ. Կարապետ քահանայ Տէր-Գրիգորեան, որ իր բեականատես գրի առած է Վկայարանութիւնս արձակ եւ ոտանաւոր, գեղեցիկ ոճով եւ զգայուն սրտով (էջ 1—42) ։

Նոյն հեղինակէն է նաեւ «Պատմութիւն նախկին հիմնարկութեան գիւղիս Պարտիզակ անուանելոյ» (էջ 53—87) ։

Հրատարակելը Արհիպապաի Թորգոմեայ. Գուշակեան, ինչպէս կը գրէ, «որդիական յարգանքի տուրք մը կը մատուցանէ» հրատարակութեամբս, այնու որ հեղինակը եղած է մայրենի պապն իր հանդուցեալ մօր ։

Հմտալից «Մանթապարտութիւնք» (էջ 43—53, 88—102) ոչ միայն կը լուսարանեն Վկայարանութեան ինչ ինչ տեղիքները, այլ եւ կու տան կարեւոր ճշդումներ Պարտիզակի հիմնարկութեան, եկեղեցոյ եւ վարժարանի շինութեան եւ ժամանակակից անձնաւորութեանց մասին ։

Հ. Ն. Ա.

атериалы по исследованию озера Севан и его бассейна. Под редакцией проф. В. Г. Глушкова и завед. Севанским Бюро В. К. Давыдова. Часть III, выпуск 3. Н. Т. Николаев и Г. И. Орлов: Снеговой покров в бассейне озера Севан = Նիւթեր Սեվանոյ լճի եւ նրա աւազանի ուսումնասիրութեան. մասն Գ. հրատ. 3. Ն. Գ. Նիկոլայեվ եւ Գ. Ի. Օրլով, Ձիւնի սաւանը Սեւանոյ լճի աւազանում ։ Эривань, 1932, 80, էջ 65: Գինն՝ 1 բուրլի ։

еликян Сп., Гаммы армянской народной песни. Эривань, 1932, 80, էջ 34: Գինն՝ 75 կոպ. ։

bath P. Paul, Bibliothèque de Manuscrits —, prêtre syrien d'Alep. Catalogue, tome I—II. Le Caire, 1928, p. 205 + 256.

— Vingt traités philosophiques et apologetiques d'auteurs arabes chrétiens du IXe au XIVe siècle. Publié et annoté par —. Le Caire, 1929, p. 206.

— «L'Arrivé au but dans l'art de la littérature». Ouvrage sur la rhétorique par Germanos Farhat. Extrait du Bulletin de l'Institut d'Egypte, t. XIV.

— Manuscrit arabe sur la Pharmacopée hippiatrice, avec 3 planches. Découvert par —. Extrait du Bulletin de l'Institut d'Egypte. Le Caire, 1932.

Սbaïd-Allah ben Gibraïl ben Bakhichoù, Ar-Raoudat at-tibbiyya. (Le jardin médical.) Texte arabe publié... par le P. P. Sbath. Le Caire, 1927, p. 73.

Traité sur l'âme, par Bar-Hebraeus, mort en 1286. Texte arabe publié... et annoté par le P. Paul S b a t h. Cairo, 1928, p. 65.

Աղաքօն Գ. Երուսնդ, Յորենի մշակութիւն. գործնական հոդադորութիւն ։ Նիս, տպ. Տէր-Յակոբեան, 1933, էջ 244 ։ Ձրի ։

Արտաւագ Արքեպ. Նկարագիր Օշին թագաւորի ձեռագիր ժամագիրքին. 1319: Հաւելի Ս. Քատանից եկեղեցոյ ձեռագիրքէն, Թիւ 6 ։ Նկարագրեց — ։ Անթիւներէն, Թիւ 6 ։ Նկարագրեց — ։ Անթիւ լիաւ-Լիբանան, 1933, էջ 67 + 104: Գինն՝ 12 Փր. ։ Գրմել՝ Mgr. Ardavazt Surmeyan, B. P. 133, Alep (Syrie).

«Գոյամարս» օրացոյց 1934: Հրատ. Հ. Յ. Գ. պատանեկան միութեան ի Մարտէլլ ։ Պարիս, տպ. Յ. Ճարեան (1933) ։

Թէօլէօիեան Միմաս, Վահան Թէքէեան ։ Կ.Պ. 1833, էջ 31 ։ Գինն՝ 2 Փր. ։

Կիրակոսեան Գարեգին ֆին. Յ. ։ Բատարան պարսկերէն-հայերէն ։ Կազմեց — ։ Ջուղա-Սպահան, 1933, էջ X + 790 ։

Նարպուհի Շաւարշ, Մեղեդիներ, մեղեդիներ... (Հէքեաթ եւ բանաստեղծութիւն) ։ Պարիս, 1933, էջ 220 ։ Գինն՝ 15 Փր. ։ («Մատենադար Յաւաջ», Թիւ 1 ։)

Պողոսեան Յովհ. ։ Արդի Հայաստանը ։ Կազմեց — ։ Գահիրէ, տպ. Սահակ-Մեսրոբ, 1933, էջ 112, պատկերազարդ ։ Գինն՝ 12 Փր. ։

Վարանդեան Միքայէլ, Հ. Յ. Գաշակցութեան պատմութիւն ։ Հա. Ա. ։ Պարիս, 1932, էջ 510 ։ Հեղինակին լուսանկարով ։

Օրացոյց 1934 ։ Պարիս, Հրանտ-Սամուէլ ։ Macler Frédéric, Chrestomathie de l'arménien moderne avec vocabulaire, publié par —. [Bibliothèque de l'École Nationale des langues vivantes.] P. Geuthner, 1932, p. 400.

— Contes, legendes et épopée populaires d'Arménie. II. Légendes. Traduits ou adaptés de l'arménien par —. [Les joyaux de l'Orient, tome XVI.] P. Geuthner, Paris, 1933, p. 235.

M. van den Oudenrijn, La version arménienne du Supplementum ad tertiam partem S. Tomae. Ext. ex Angelicum, ann. X, 1933, fasc. 1, p. 23.

— Die Miabanoghq von Qrhay und ihre literarische Tätigkeit. Արտպ. ի թրթէն Studia Catholica, 8. Jahrg., Մայիս, 1932, p. 241—264.

Simon Jean S. J., Répertoire des Bibliothèques publiques et privées d'Europe contenant des manuscrits arméniens. Extrait de „Orientalia“, vol. II, fasc. 3, p. 231—250.

W e i t z m a n n K u r t, Die armenische Buchmalerei des 10. und beginnenden 11. Jahrhunderts. Von —. Bamberg 1933. [Istanbuler Forschungen, Bd. 4.] S. 25, 14 Tafeln. Գինն՝ RM 11.—.